

ŠTÚDIE

VPÁDY MONGOLOV NA SLOVENSKO V ROKU 1241

FERDINAND ULIČNÝ

ULIČNÝ, F.: Invasions of Mongols to Slovakia in 1241. *Vojenská história*, 8, 3, 2004, pp 3 – 20, Bratislava.

In the study the author focused on a detailed analysis of invasions of Mongols or Tatars to Slovakia in 1241 that were part of their invasion to Eastern and Central Europe. The study is based on comparison of results of the existing historiography analysing individual preserved contemporary materials of narration character and diplomatic documents. He approaches directions of Mongolian penetration to the territory of Slovakia as well as the strategic intention of their khan. He states that conquering the castles, towns, plundering the villages, killing the people, capturing the farm animals, grazing the green corn and meadows were attendant circumstances of plundering only in those regions through which Mongols ran. In the conclusion the author pointed out the fact that from geographic range they plundered smaller regions of Slovakia than was so far assumed. *Military History. Slovakia. Mongolian Invasion 1241.*

Od roku 1928 poskytoval najrozsiahlejšie a najpodrobnejšie poznatky o vzniku a vývoji Mongolskej ríše, o jej výbojoch do východnej Európy, avšak najmä o vpáde Tatárov do Uhorska v rokoch 1241 až 1242, maďarský historik B. Hóman v rozsiahlej syntéze o dejinách Uhorska. Už on zdôraznil spustošenie celej krajiny a jej nasledujúcu všestrannú obnovu kráľom Belom IV.¹

Hómanove poznatky a názory sa šírili aj v odborných kruhoch slovenských historikov, čo sa najskôr prejavilo v prvom súbornom diele o slovenských dejinách, ktoré spracoval František Bokes. V knihe je okrem iného napísané, že tatársky vpád spôsobil na Slovensku veľké hmotné škody, zmenšil počet obyvateľov a že všetky výsledky dovtedajšieho vývoja Uhorska boli takmer zničené.²

V prvých marxistických dejinách Slovenska z roku 1961 opisala vpád Tatárov do Uhorska a na Slovensko Alžbeta Gácsová. Jej text je podrobnejší ako predchádzajúci. Obsahuje aj konštatovanie o plienení vymenovaných častí východného, stredného a západného Slovenska, aj o Tatármi ustanovených správcov dedín, ktoré okupovali. Napísala tiež, že tatárske pustošenie trvalo na Slovensku vyše roka.³

Richard Marsina písal o vpáde Tatárov najprv v roku 1971. Jeho opis je podrobnejší a hodnotenie prezieravejšie, opatrnejšie. Napísal síce, že celá krajina bola vydaná napospas Tatár-

¹HÓMAN, B. – SZEKFÜ, Gy.: *Magyar történet I.* Budapest 1939, s. 524 a n., najmä s. 536 a mapka po s. 544, tiež s. 676-678 (prvé vydanie vyšlo už v roku 1928).

²BOKES, F.: *Dejiny Slovákov a Slovenska. Slovenská vlastiveda IV. Dejiny.* Bratislava 1946, s. 69-70. (Autor využil najmä nepublikované prednášky prof. D. Rapanta.)

³HOLOTÍK, L., hl. red.: *Dejiny Slovenska I.* Bratislava 1961, s. 148-150.

rom, ktorí spustošili celé juhozápadné Slovensko, Východoslovenskú nížinu, stredné Považie a Pohronie po Zvolen. Keďže sa Tatári vyhýbali hornatým krajom, skoro polovica Slovenska bola pomerne menej spustošená ako jeho ostatné časti.⁴

V roku 1974 Branislav Varsík publikoval štúdiu, v ktorej sa podujal zodpovedať na otázku, či boli na Spiši Tatári v roku 1241. Použil údaje niekoľkých listín o Tatármi vyplienených dedinách v Above, aj údajne vyplienených sídlach. Dospel ku konštatovaniam: a/ že v roku 1241 po prehratej bitke sa kráľ Belo IV. zachránil útekem z bojiska cez Turniansku župu, Spišskú župu, Liptov a Turiec na západné Slovensko; b/ že na Spiš v roku 1241 prenikol len výzvedný útvar Tatárov.⁵

V roku 1984 vyšli v Maďarsku dvojväzbové dejiny Uhorska, v ktorých je aj opis vpádu Tatárov, ako aj mapka znázorňujúca zemepisný postup všetkých vojenských prúdov Tatárov do strednej Európy v rokoch 1241 a 1242. Na mapke je vyznačený smer postupu vojska pod velením chána Batu od Vereckého priesmyku po Pešť, ale aj neurčité, teda predpokladané výpady Tatárov k hradom Abovský Novohrad a Fil'akovo. Zakreslený je tiež smer postupu vojska pod velením Ordu k Trenčínu, Nitre, Bratislave a Komárnu, ale aj od Trenčína do Turca.⁶ Je to doteraz najúplnejšie mapové znázornenie všetkých prienikov Tatárov do strednej Európy v roku 1241, ako aj ich odchodu v lete roku 1242.

Maďarský historik Kristó Gy., špecialista na vojenské dejiny Uhorska, vydal v roku 1986 knihu o vojnách v Uhorsku v dobe kráľovania Arpádovcov. V knihe je rozsiahla hlava o spustošení Uhorska počas vpádu Tatárov, v ktorej mimoriadne bohato uplatnil dramatické opisy spustošenia z pera magistra Rogeria, aj splitského arcidiakona Tomáša. Autor prevzal a opätovne publikoval aj horeuvedenú mapu.⁷

Richard Marsina opísal tatársky vpád a jeho dôsledky pre Slovensko ešte dvakrát. V akademických dejinách Slovenska, ktoré vyšli v roku 1986 je aj mapka, v ktorej sú zakreslené nielen zemepisné smery hlavných prúdov vojsk na slovenskom území, ale aj smery postupov menších vojenských oddielov, ba aj predpokladané postupy tatárskych vojsk v rokoch 1241 – 1242. Publikovaná mapka je doteraz najpodrobnejšou a údajovo najbohatšou z pera slovenského historika o pobyte Tatárov na Slovensku.⁸

Tenže autor naposledy opísal vpády Tatárov na Slovensko v stručnom, ale prvom náčrte vojenských dejín Slovenska, ktorý autori dopísali v roku 1993.⁹ Richard Marsina vtedy publikoval už svoje skôr zverejnené poznatky a názory o Tatároch na Slovensku v roku 1241, pričom zdôraznil vojenskú stránku vpádov.

V slovenskej popularizačnej spisbe sa odborníci alebo amatéri pridrižávajú najčastejšie poznatkov a predstáv Richarda Marsinu, prípadne Branislava Varsika, pričom zväčša nerozlišujú medzi dokázaným, teda skutočným a predpokladaným možným pobytom Tatárov. Všeobecne pretrváva a prevláda nezdôvodniteľná predstava o plošnom spustošení Slovenska, ako aj o tom, že vpád Tatárov bol údajne medzníkom v slovenských dejinách.

V doterajšej slovenskej odbornej, aj popularizačnej, spisbe sa etnická či štátna príslušnosť vojsk, ktoré plienilo Uhorsko v rokoch 1241 a 1242, pomenúva etnonymom Tatári. Stalo sa tak pod vplyvom maďarskej historickej literatúry, ale najmä preto, lebo v dobových uhorských a európskych písomnostiach oných vojakov pomenúvali latinským slovom Tatári.

V starovekej latinčine slovo tartarus malo význam pekelník a bolo prevzaté z gréckeho tartaros.

⁴Slovensko. Dejiny. Bratislava 1971, s. 247-248.

⁵VARSIK, B.: Boli Tatári roku 1241 na Spiši? In: Spišské mestá v stredoveku. Košice 1974, s. 27-30.

⁶Magyarország története két kötetben I. (Szerk. Székely Gy.) Budapest 1948, s. 1424.

⁷KRISTÓ, Gy.: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986, s. 111 a n.

⁸CAMBEL, S., hl. red.: Dejiny Slovenska I. (do roku 1526). Bratislava 1986, s. 230-233.

⁹KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska I. Stručný náčrt do roku 1526. Bratislava 1994, s. 144-145.

Kresťanskí Európania pri spoznávaní obyvateľov strednej Ázie pomenovali časť tamojších obyvateľov slovom Tartari, lebo podľa európskeho vkusu tí ľudia vyzerali tak škaredo, ako-by pochádzali z pekla.¹⁰

Tatári tvorili skupinu stredoázijských kmeňov, ktorí do konca 12. storočia žili v susedstve, v mieri, ale aj vo vojnách so susednými kmeňmi. Keď na prelome 12. a 13. storočia Temudžin ako Džingischán budoval vlastnú ríšu, porazil Tatárov, dospelých mužov-vojakov dal pozabíjať a ostatných si mocensky podrobil. Tak je to napísané v *Tajnej kronike Mongolov*, ktorú autor dopísal v roku 1240.¹¹

Za čias Džingischána, zaiste podľa jeho rozhodnutia, sa pre stredoázijské kmene žijúce pod jeho vládou zaviedlo pomenovanie Mongoli.¹²

Hlavným veliteľom vojenskej výpravy na Rusi v roku 1240 bol Batu chán, ktorý so svojím vojskom vpadol na jar roku 1241 cez Verecký priesmyk do Uhorska. Batu bol vnukom Džingischána.

To sú hlavné dôvody, aby sme etnonym Tatári v súvislosti s vojenským vpádom do východnej a strednej Európy vynechali a opustili ako nevhodný a nahradili ho menom Mongoli.¹³

Pôvodným dobovým informačným zdrojom poznávania rozličných stránok vpádu Mongolov do Uhorska a na Slovensko v roku 1241 sú písomné pramene diplomatického a naračného druhu.

Z diplomatických písomností sa zachovalo okolo sto listín a listov, najmä uhorského kráľa, od roku 1241 do konca druhej tretiny 13. storočia, ktoré v rozličnej miere pravdivosti, teda hodnoty, poskytujú použiteľné informácie, priame alebo nepriame, o pobyte Mongolov na slovenskom území. Väčšina z nich je publikovaná v slovenskom diplomatári, ostatné sú v starších uhorských diplomatároch.¹⁴

Z naračných prameňov jestvujú dve uhorské diela prvoradého významu, a to z pera magistra Rogeria a splitského arcidiakona Tomáša.

Magister Rogerius pochádzal z Talianska a do Uhorska prišiel ako člen pápežovho posolstva. Začiatkom roka 1241 bol kanonikom vo Varadíne (Oradea, Rumunsko), kde ho zajali mongolskí vojaci tiahnutí Varadínom. Ako zajatca ho vláčili približne poldruha roka a až pri odchode Mongolov z Uhorska v lete 1242 sa mu podarilo utiecť z vojenského konvoja. Od jesene 1243 bol arcidekanom v Šoproni a dielo dopísal do leta 1244.¹⁵ V ňom opísal to, čo osobne zažil, aj to, o čom sa do počul. Z toho je zrejmé, že informačná hodnota, pravdivosť jeho zápisov, má rozličnú úroveň.

Tomáš ako splitský arcidiakon asi roku 1268 dokončil dielo o dejinách splitských arcibiskupov, v ktorých opísal plienenie Mongolov v Uhorsku, teda aj na Jadranskom pobreží. Príslušnú kapitolu nazval v zmysle *O more Tatárov*.¹⁶ Tomáš písal o vpáde Mongolov približne po 25 rokoch. Opísal zväčša to, čo sa o nich dozvedel z rozprávania iných ľudí alebo čítaním dnes neznámych textov.

¹⁰HÓMAN, ref 1, s. 532. V liste uhorského kráľa Bela IV. z 18. 5. 1241 a odoslaného pápežovi je napísané „nobis et regno Hungarie per exercitum Tartarorum bestiali crudelitate sevientem provenerunt“. MARSINA, R.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Bratislava 1987, s. 65, č. 99. V liste nemeckému kráľovi Konrádovi „barbare nationes, quae se Tartaros appellant“. Tamže, s. 67, č. 101.

¹¹Tajná kronika Mongolů. Praha 1955, s. 67, § 133 a n.

¹²Tamže, s. 61, § 126. KNOBLOCH, E.: Putování k Mongolům. Praha 1964, s. 28; v cestopise Historia Mongalorum, quos nos Tartaros appellamus talianskeho františkana Plana Carpinioho z polovice 13. storočia.

¹³Tak je to už v *Dejinach světa* 3. Praha 1960, s. 513, 522, 599. (Český preklad ruského diela z roku 1957.) Pozri PRAŽÁK, R.: Legendy a kroniky koruny uherské. Praha, s. 283, pozn. 1 „Tzv. tatarské tažení do Evropy bylo ve skutečnosti tažením Mongolů v letech 1236 – 1242“.

¹⁴MARSINA, ref 10.

¹⁵GOMBOS, A. F.: Catalogus fontium historiae Hungaricae III. Budapestini 1938, s. 2065-2088. PRAŽÁK, ref 13, s. 281-303 s vysvetľivkami a poznámkami.

¹⁶GOMBOS, ref 15, Historia Salonitanorum sive Historia pontificum Salonitanorum atque Spalatensium, s. 2223; „De peste Tartarorum“, s. 2232-2238.

Druhoradú informatívnu hodnotu majú uhorské kroniky, menovite kronika Šimona z Kezy a kroniky zo 14. storočia.

Jedinečným a nenahraditeľným prameňom poznania života Mongolov od polovice 12. storočia do roku 1240 je *Tajná kronika Mongolov*.¹⁷ V dvanástich kapitolách je v nej opísaný rodokmeň a narodenie Temudžina, jeho vojenská a štátnická činnosť v hodnosti džingischána pri tvorbe Mongolskej ríše, jeho vojenské výboje až po smrť v roku 1227, ale aj nástup a činy chana Ogedeja do roku 1240. Jej autorom bol pravdepodobne Džingischánom poverený muž vo funkcii ministra.

Keď mongolské vojsko vystúpilo do Vereckého priesmyku, mohlo cestou zostupovať do severovýchodného Uhorska. V postupe mu mali zabrániť, alebo postup spomaliť, dva obranné uhorské prvky, uhorské vojsko a záseky. Záseky, teda drevené zátarasy, závory, brány na priľahlej časti cesty severne od Svaľavy. Keďže z uhorského hľadiska viedla táto cesta na Rus, dostala v Uhorsku pomenovanie v zmysle *ruská brána*. Konkrétne pomenovanie a zapísanie tzv. ruskej brány, ako miesta vstupu mongolského vojska do Uhorska, je ojedinelým, preto mimoriadne cenným údajom. Len na základe tohto zápisu možno dôkazne historicky rekonštruovať zemepisný smer postupu nielen uhorského, ale aj mongolského vojska. Predný voj mongolského vojska však zátarasy zničil a uvoľnil cestu.¹⁸

Kráľ Belo IV., informovaný o prezimovaní Mongolov v Kyjeve a o možnom vpáde do Uhorska, vyslal do priestoru ruskej brány vlastné vojsko, ktorému velil palatín Dionýz. Malý vojenský oddiel však nebol schopný ani zastaviť, ani zdržať postupujúci prúd Mongolov.¹⁹

Mongoli mali voľnú cestu do Mukačeva, kde sa im naskytlí dva smery postupu. Jedna cesta viedla na západ do Užhorodu, druhá na juh k rieke Tise.

Jedna skupina mongolského vojska postupovala južným smerom a spustošila hrad Boržavu a priľahlé okolité dediny.²⁰

Väčšia, hlavná, časť vojska postupovala cestou k Užhorodu, keďže ňou sa dalo skôr a rýchlejšie dostať do stredného Uhorska, kde sa zdržiaval kráľ Belo IV.

O postupe, činnosti a prítomnosti mongolského vojska v Užskej župe sa nezachovali žiadne priame písomné správy. Nezachovali sa ani neskoršie údaje o prípadnom spustošení a dočasnom či trvalom zániku tamojších dedinských sídlisk v polovici 13. storočia. Napriek absencii písomných správ je nepochybné, že Mongoli postupovali cestou od Mukačeva do Užhorodu a juhozápadne do Zemplínskej župy. Inokade sa totiž nedalo priamo preniknúť do stredného Uhorska.²¹

Z toho vyplýva, že Mongoli vojensky postupovali cestami cez Užskú župu v smere od východu na juhozápad, pustošili priľahlé sídliská, polia a spôsobovali rozličné škody tamojším obyvateľom, pričom mnohí zahynuli, alebo boli zajatí.

Ani o postupe mongolského vojska cez Zemplínsku župu sa nezachovali priame písomné správy z polovice 13. storočia. Jediným priamym dokladom je až zápis v listine kráľa Štefana V. z roku 1271. Kráľ listinou potvrdil darovanie zemplínskeho majetku Kengyel šiestim kráľovským psiarom – chrtiarom, synom Šimona. Vyžiadaný a darovaný územný majetok nemal vtedy poddanských obyvateľov, lebo bol od času vpádu Mongolov opustený.²² Údaj o opustenosti majet-

¹⁷Tajná, ref 11, s. 11-226, tiež prekladateľove záverečné poznámky, vysvetlivky, registre a mapka, s. 229-280.

¹⁸SZENTPÉTERY, E., ed.: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Budapestini 1938, s. 560, 563 „portam Ruscie, que Montana dicitur, per quam in Hungariam patebat aditus ... ad portam Ruscie pervenerant et indagines destruebant“. Tak to napísal magister Rogerius v Carmen miserabile v rokoch 1243 – 1244. V doterajšej slovenskej odbornej literatúre, vychádzajúcej z maďarskej literatúry, sa uvádza, že Tatári prešli Vereckým, aj Užským priesmykom. BOKES, ref 2, s. 69; GÁCSOVÁ, ref 3, s. 149 upresnila, že cez Verecký priesmyk. Tak aj MARSINA, ref 4, s. 247; MARSINA, ref 9, s. 144.

¹⁹Pozri literatúru v predchádzajúcej poznámke.

²⁰GYÖRFFY, Gy.: *Az Árpád-kori Magyarorszáგ történeti földrajza*. Budapest 1963, s. 522, 526, 535 síce písal o pustošení, avšak priame doklady o tom nejestvujú. O krajinských cestách vo vtedajšej Boržavskej, neskôr Berehovej, župe pozri mapku na s. 521 a text na s. 524.

²¹ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov 1995, s. 313, aj mapky v prílohe.

²²WENZEL, G.: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VIII.*, s. 342 „terram castris nostri de Zemlyn Kengtelequi vocatam ... vacuum et habitatoribus carentem a tempore Tartarorum“. O pravosti listiny pozri SZENTPÉTERY, E.: *Regesta regum stirpis Arpadianae critico – diplomatice* II-1. Budapestini 1943, s. 126, č. 2128.

ku iste pochádzal od žiadateľov a v kráľovskej kancelárii si ho osvojili. Aj keď od vpádu Mongolov do roku 1271 uplynulo 30 rokov, možno ho považovať za pravdivý, lebo na akte darovania a ohraničenia toho majetku sa podieľalo hodnoverné miesto Leleský konvent, aj iní poverení muži z južného Zemplína. Zaniknutá dedina a prilahlý územný majetok sa nachádzal pri dedine Malý Kamenec, v západnej časti Medzibodrožia.²³ Systematický výskum vývoja osídlenia tohto kraja však priniesol skromné poznatky aj o činnosti Mongolov v strednom a južnom Zemplíne.

Na jar roku 1241 Mongoli pravdepodobne spustošili dedinu Brehov, ktorú však zakrátko obnovili.²⁴

Jestvujú ešte dva písomné doklady zo začiatku druhej polovice 13. storočia o vtedy vyludnených, teda prv spustnutých, resp. opustených, dedinách v Zemplínskej župe. Ani jeden z nich však príčinu spustnutia neuvádza.

Z listiny kráľa Bela IV. z roku 1258 sa dozvedáme, že kráľ vtedy daroval istým zemanom územné majetky Rozvágy a Horeš, ktoré nemali obyvateľov a užívateľov.²⁵ Obnovené dediny dodnes jestvujú v strednej časti slovenského a maďarského Medzibodrožia.

V tom roku kráľ daroval istému šľachticovi aj územný majetok Golop, ležiaci na styku južného Zemplína a Abova. Žiadateľ o požadovanom majetku prehlásil, že ho užívatelia a obyvatelia opustili, čo pretrvávalo aj v roku 1258.²⁶

Ak pripustíme, že Mongoli na jar roku 1241 spustošili aj uvedené dediny, dôjdeme k poznatku, že postupovali do južného Zemplína cestami po oboch stranách rieky Bodrog a pustošili prilahlé sídliská.²⁷

O postupe Mongolov južnou časťou Abovskonovohradskej župy jestvujú priame, aj nepriame správy.

Mladší kráľ Štefan v roku 1262 daroval jasovskému prepoštvu územný majetok, dnes známy Hernádkércs, ktorý bol od vpádu Mongolov spustnutý a nemal poddanských obyvateľov a užívateľov.²⁸

Jasovský prepošt sa pred rokom 1255 sťažoval kráľovi Belovi IV., že za vpádu Mongolov zhoreli všetky listiny o majetkoch a právach prepoštstva.²⁹ Po štylisticky nadnesenom opise nasledujú dve zmienky o spustošení kláštora a mestečka.

Jedna je o napadnutí kláštora Mongolmi a takom vykradnutí kláštora, že mnísi nemohli v ňom vyžiť.³⁰ Druhá je o škodách, ktoré spôsobil prepoštvu šľachtic Izák z rodu Aba, ktorý prepošta zajal.³¹

Na základe uvedených údajov listiny z roku 1255 sa považuje za dokázané, že Mongoli napadli jasovský kláštor.³²

²³ULIČNÝ, ref 21, s. 216-217.

²⁴POVALA, G.: Opevnená osada s kostolom v Brehove. In: Východoslovenský pravek 1. Košice 1970, s. 111-119; ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce 2001, s. 70.

²⁵MARSINA, ref 10, s. 418, č. 603 „eisdem de terris castri Zemlun terras Rozuad et Gerus nuncupatas, vacuas et habitatoribus penitus destitutas“. Pozri ULIČNÝ, ref 24, s. 347, 585.

²⁶WENZEL, ref 22, VII., s. 480 „terram castri nostri de Abavywar Glup vocatam, vacuum et habitatoribus destitutam“. ULIČNÝ, ref 24, s. 146-147; GYÖRFFY, ref 20, s. 87; VARSÍK, ref 5, s. 27.

²⁷ULIČNÝ, ref 24, s. 707.

²⁸FEJÉR, G.: Codex diplomaticus Hungariae IV-3, s. 78 „terram Kerch in comitatu Noui Castri ... vacuum a tempore Tartarorum“; GYÖRFFY, ref 20, s. 110; VARSÍK, ref 5, s. 27.

²⁹MARSINA, ref 10, s. 344, č. 494 „quod omnia privilegia et instrumenta, ... in fornacis fervore furor supradictorum inpiorum (Tartharorum) succendisset“ (slovo v zátvorkách doplnil F. U.).

³⁰Tamže, s. 345 „monasterium ... per insultum ipsorum Tartarorum ad tantam devenerat egestatem, ita quod fratres in eodem existentes commodiose non possent sustentari“.

³¹Tamže, „pro offensis et spoliis, que post recessum Tartharorum ipsi ecclesie intulerat, pro trecentis marcis et captivitate Alberti, prepositi“.

³²VARSIK, ref 5, s. 28. Pozri aj všeobecne nadsadený názor o pustošení sídiel a úbytku slovenského obyvateľstva; VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny II. Bratislava 1973, s. 395. GÁCSOVÁ, ref 3, s. 150, tiež napísala, že Tataři vyplenili aj jasovský kláštor. Rovnako MARSINA, ref 4, s. 248.

Zachovala sa však ojedinelá neskoršia zmienka o opustenosti dediny Detek. Je v listine kráľa Ladislava IV. z roku 1274 o darovaní opusteného územného majetku istým zemanom.³³ Príčiny a čas opustenia nie sú uvedené. Nepochybné však je, že dedina spustla pred rokom 1274 a nejestvovala ani v roku 1274.

Napriek spochybniteľnej dokázateľnosti sa spustnutie dediny Detek aj Golop spája s pustošením Mongolov v roku 1241.³⁴

O možnom prieniku Mongolov do stredného Spiša sa zachovala jediná priama zmienka. Nachádza sa v listine kráľa Bela IV. z roku 1249. Vtedy kráľ opätovne daroval spišskému prepoštovi dediny Jablonov, ktorú prepoštovi dal už kráľ Ondrej II. (1205 – 1235). Darovacia listina sa však stratila počas vpádu Mongolov.³⁵ Príbeh darovania dediny Ondrejom II. a straty listiny za vpádu Mongolov vyrozprával pred kráľom Belom IV. spišský prepošťa Matej v roku 1249, alebo o niečo skôr. Kráľ jeho informácii uveril. Bola však výpoveď prepošta Mateja o zhorení donačnej listiny kráľa Ondreja II. pravdivá?

Z jestvujúcich listín nemožno preveriť pravdivosť tvrdenia prepošta o nadobudnutí dediny Jablonov od kráľa Ondreja II.. Avšak výpoveď o zhorení donačnej listiny možno overiť. Ak listina naozaj jestvovala, zaiste bola uschovaná spolu s inými listinami Spišského prepošťstva. Prepošťa Matej sa však nikdy nevyslovil ani nekonal, aby bola obnovená zakladacia listina prepošťstva a iné listiny o jeho obdarení, ktoré by mohol postihnúť taký osud, aký postihol listinu o darovaní Jablonova, teda ich strata, zhorenie a zánik.

Z uvedeného vyplýva, že prepošťa Matej vyrozprával vymyslený príbeh o stratení údajnej listiny Ondreja II. za vpádu Mongolov, aby nadobudol vlastníctvo dediny Jablonov. Preto citovaný text nemožno použiť ako dôkaz o prítomnosti Mongolov v Spišskom Podhradí a v strednom Spiši vôbec, či už na jar alebo v lete roku 1241.³⁶

Ako dôkaz o prítomnosti a katastrofálnom pustošení Spiša Mongolmi sa doteraz používal aj údaj v listine kráľa Bela IV. z roku 1260. Vtedy, prípadne krátko pred rokom 1260, pred kráľom vypovedal Albert, opát kláštora cistercitov v Spišskom Štiavniku, že keď vyhorel kláštor, zhorela aj listina kniežat'a Kolomana o založení a obdarení spišského opátstva, preto poprosil kráľa Bela IV. o vydanie novej listiny. Kráľ vyhovel žiadosti a v auguste roku 1260 vydal požadovanú listinu.

Príčinou nešťastia opátstva bolo vyhorenie kláštora.³⁷ Opát však nespresnil, kedy kláštor vyhorel a kto ho podpálil. Napriek onej neurčitosti sa neodôvodnene doteraz predpokladá, ba tvrdí, že štiavnický kláštor podpálili Mongoli.³⁸

Najrozšírenejšou, až temer zľudovenou, predstavou o plienení Spiša Mongolmi je príbeh Skaly útočišťa v druhej polovici 13. storočia, dovtedajšieho Kláštorská v chotári dediny Letanovce. Podľa listiny z roku 1299 Jordan, richtár a meštianske spoločenstvo spišských Sasov darovali miesto s polatinčeným názvom Lapis refugii seu speculationis v chotári Letanoviec mníchom kartuziánom.³⁹ Vyvýšené miesto (kóta 744) z troch strán obtekali rieky Hornád a Belá a západnú časť uzatváral kamenný múr.⁴⁰ Zemepisná poloha, názov a ochranný múr dosvedčujú, že toto miesto malo slúžiť, resp. slúžilo, jeho vlastníkom, teda spišským Sasom ako útočište pred nepriateľmi.

³³NAGY, E.: Codex diplomaticus patrius VIII, Budapest 1891, s. 167 „terram Detk, in comitatu de Abauywar ... vacuam penitus et habitatoribus destitutam“. GYÖRFFY, ref 20, s. 77.

³⁴GYÖRFFY, ref 20, s. 49 uvádza aj iné, údajne spustošené, dediny, avšak bez dobových dôkazov.

³⁵MARSINA, ref 10, s. 230, č. 329 „instrumentum ... amissum in generali subversione Tartarica extitisset“.

³⁶VARSÍK, ref 5, s. 29-30 v úsilí zdôvodniť plienenie Tatárov na Spiši argumentoval aj touto listinou.

³⁷MARSINA, ref 10, s. 452, č. 650 „monasterium et claustrum ipsorum causali incendio sit consumptum“.

³⁸GÁCSOVÁ, ref 3, s. 150; MARSINA, ref 4, s. 248; VARSÍK, ref 5, s. 30.

³⁹FEJÉR, ref 28, VI-2, s. 211 „locum Lethou nuncupatum, ... qui vulgariter lapis refugii seu speculationis, ad construendum et aedificandum in eodem castrum“.

⁴⁰Tamže, s. 212 „murorum ambitus“.

Nejestvuje však nijaký priamy doklad o tom, že by ono miesto slúžilo ako úkryt pred Mongolmi na Spiši na jar roku 1241. Prijateľná je však možnosť, že sa na tom mieste ukryli Sasi pred očakávaným, teda možným, vpádom, prienikom a pustošením Mongolov na jar a v lete roku 1241. Pravdivé správy, aj nepravdivé chýry o pustošení a hrôzach, sa zaiste rozšírili aj do krajov, do ktorých Mongoli nikdy nevstúpili. Napokon, doplnenie a zdokonalenie prírodných daností toho miesta múrom, bolo možné až po prijatí zlých zvestí o Mongoloch na jar roku 1241, ale najmä po rokoch 1241 a 1242. Ani po tých rokoch nikto nemohol vedieť, či sa Mongoli do Uhorska ešte nevrátia. Skutočnosť, že toto miesto malo funkciu útočiska, nie je teda dôkazom o prítomnosti Mongolov na Spiši v roku 1241.⁴¹

O pustošení Mongolov sa nepochybne dopočuli aj slovenskí obyvatelia v spišských dedinách. Aj oni sa pripravovali ukryť a zachrániť sa na odľahlých miestach, v jaskyniach či v okolitých lesoch.⁴² Avšak ani takéto prípravné činnosti spišských obyvateľov nesvedčia o fyzickej prítomnosti Mongolov.

V súčasnosti bádatelia, ktorí skúmajú územný rozsah mongolského vpádu a pustošenia, sa môžu oprieť okrem písomných správ aj o archeologické a architektonické poznatky. Na Spiši podrobne skúmali aj samotný hrad Spiš, avšak v jeho areáli nenašli napr. strelky z mongolských šípov. Aj to je dôkaz o tom, že Mongoli na jar, prípadne v lete roku 1241, Spišom netiahli.⁴³

Nepriamym dôkazom o tom, že Mongoli vtedy na Spiši neboli, je aj skutočnosť, že nejstávajú nijaké priame ani nepriame doklady o tiahnutí Mongolov krajinou Liptova a Turca. Ak by totiž tiahli Spišom v smere východ – západ, museli by pokračovať cez Liptov a Turiec do stredného Uhorska. Taký úmysel však mongolskí velitelia nemali a do spomenutých krajov nevstúpili. Dôvody boli prosté. Netiahol tade utekajúci kráľ a nebola tam nádej na bohatú korisť. Preto nijaký historik nedošiel k názoru o prípadnom postupe mongolského vojska Liptovom a Turcom.⁴⁴

Už sme preskúmali priame doklady o vstupe Mongolov do severovýchodného Uhorska cez Verecký priesmyk a tzv. ruskú bránu aj cez Medzibodrožie do južného Zemplína. K týmto údajom sa radia ďalšie priame správy o mieste známej bitky vojska kráľa Bela IV. s mongolským vojskom, ktorému velil chán Batu. Sú to nasledujúce písomnosti:

A/ List kanonika Rogeria, zvaný aj Carmen miserabile, o vpáde a pustošení Mongolov, v ktorom autor v rokoch 1243 – 1244 napísal, že oná bitka sa udiala pri rieke Slaná, pravda, v maďarskej prispôbenine jej názvu do tvaru Sajó. K rieke Sajó pritiaхло od západu vojsko kráľa Bela IV.⁴⁵ Keďže Rogerius sa určite bitky nezúčastnil, o jej mieste, priebehu a výsledku sa dozvedel až po odchode Mongolov z Uhorska v lete 1242, teda v druhej polovici roka 1242. V jeho liste je časovo prvý, najčerstvejší záznam o tejto bitke.

B/ Niekoľko listín kráľa Bela IV., v ktorých je napísané, že bitka sa udiala doslovne na (!) rieke Sajó, ale bez presnejšieho zemepisného určenia.⁴⁶

⁴¹VARSIK, ref 5, s. 28 uvedené útočisko považoval za priame svedectvo o prítomnosti Tatárov na Spiši v roku 1241. Autor argumentoval aj zápisom kronikára G. Haina Lőcsei kronikája. Lőcse 1910 – 1913, 10, s. 85-86 o záchrane Nemcov na Skale útočiska. Hain písal kroniku v 17. storočí. Zaznamenal v podstate to, čo je presnejšie v listine z roku 1299.

⁴²BÁRTA, J.: Zur Problematik der Hohlsiedlungen in der slowakischen Karpaten. In: Acta archeologica carpathica II. Cracoviae 1961, s. 27. Pozri aj Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 6. Nitra 1961, s. 131.

⁴³MARSINA, ref 8, s. 232; publikoval mapku vpádu Tatárov, na ktorej je zakreslený aj predpokladaný smer postupu Tatárov od Jasova na sever cez Košice, Prešov a západne do Spiša k Levoči. Pozri aj MARSINA, ref 9, s. 145. Náš výskum a poznatky predpokladaný smer postupu Mongolov nepotvrdili.

⁴⁴Pozri napr. ULÍČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Liptova. In: Liptov. Vlastivedný zborník 9. Martin 1987, s. 123 a n; BEŇKO, J.: Starý Turiec. Martin 1996, s. 53.

⁴⁵Szentpétery, Scriptorum II., s. 569 „ad quendam aquam, que Sayo dicitur“.

⁴⁶MARSINA, ref 10, s. 149, č. 217 „in ingressu ... Tartarorum, ... in Soiou“ z roku 1246; s. 294, č. 241 „in Seyo“ z roku 1253; s. 367, č. 531 „in Soyo“ z roku 1256.

C/ Dejiny splitského srbibiskupstva, ktoré v roku 1268 napísal splitský arcidiakon Tomáš. On sa dozvedel a napísal, že miestom bitky bola rieka Sajó.⁴⁷

D/ Kronika magistra Šimona z Kezy *Gesta Hungarorum*, ktorú napísal okolo roku 1283. Aj on sa dozvedel, že bitka bola na rieke Sajó.⁴⁸

Všetky uvedené správy síce zhodne uvádzajú, že bitka sa udiala doslovne na rieke Slaná, maďarsky Sajó, avšak bez presnejšieho údaju pri ktorej časti tejto rieky.

E/ Bratislavská kronika, ktorú zostavil neznámy autor v polovici 14. storočia. Až on napísal, že kráľ Belo IV. bol vojensky porazený pri rieke Sajó a dedine Muhi.⁴⁹ Až sto rokov po bitke vznikol spresňujúci údaj, že sa udiala v blízkosti dediny Muhi.

Bolo toto spresnenie pravdivé? Na základe jestvujúcich a uvedených informácií údaj o Muhi nemožno ani spochybníť či odmietnuť, avšak ani pripustiť, či prijať. Uvažovať však možno na základe niektorých reálií v polovici 13. storočia.

Dedinou Muhi tiahla krajinská cesta. O jej časti, idúcej od východne susediacej dediny Ómod, je doklad z roku 1284.⁵⁰ Pri Ómode bol brod cez rieku Sajó, o ktorom je doklad z roku 1270. Brod bol nad sútokom riek Sajó a Hernad.⁵¹ Na protihlhom ľavom brehu Hernádu, už v Zemplínskej župe, sa nachádzala dedina Hidvég. Jej maďarský názov dosvedčuje, že ju založili konča mosta cez Hornád. Dedina Hidvég jestvovala už pred 13. storočím a tiahla ňou krajinská cesta z južného okraja Zemplína do východného Boršodu, teda do Muhi.⁵²

V Epištole magistra Regeria je napísané, že prvá časť onej bitky sa udiala na moste cez Sajó, ktorým chceli prejsť Mongoli z ľavého brehu na pravý breh.⁵³

Zemepisné danosti, poloha uvedených dedín, trasy a križovatka krajinských ciest, napokon jestvujúce písomné správy, vedú k poznatku, že Mongoli prechádzali južným okrajom Zemplínskej župy, a že bitka pri Sajó sa udiala pri Muhi, teda na polohe medzi pravým brehom rieky Sajó a dedinou Muhi.

Po úplnej porážke uhorského vojska mohli Mongoli bez zábran plieniť krajinu Boršodskej župy. Postup a pobyt mongolských vojsk nepochybne spustošil dediny a zahynuli tamojší obyvatelia. Možno však ničivé dôsledky zistiť?

V jestvujúcich listinách od polovice do konca 13. storočia je do desať záznamov o opustených, spustnutých dedinách. Ani v jednej listine nie je však priamo napísané, že príčinou spustnutia dedín bolo mongolské vojsko. Napriek tomu sa už tradične spustnutie boršodských sídlisk spája s činnosťou Mongolov.⁵⁴

Po prehratej bitke mal kráľ Belo IV. možnosť rýchlo sa odpútať a vzdialiť od víťazného a útočiaceho vojska Mongolov. Z bezprostredného západného územia Muhi mu vtedajšie trasy krajinských ciest umožňovali útek smerom juhozápadným alebo severozápadným.

Kráľ sa rozhodol uniknúť krajinskou cestou severozápadným smerom cez Miškovec (Miskolcz), južný okraj Gemerskej župy, cez Novohradskú, Hontiansku, Tekovskú, cez mestá Nitru a Bratislavu do Dolného Rakúska.⁵⁵

⁴⁷GOMBOS, ref 15, s. 2234 „aquam que vocatur Soio“.

⁴⁸Szempétery, *Scriptores I.*, s. 184 „in Soio“.

⁴⁹Szempétery, *Scriptores II.*, s. 42 „Wela rex iuxta fluvium Seo prope villam Muhi prelians vincitur“.

⁵⁰NAGY, I. – DEÁK, F. – NAGY, Gy.: *Hazai oklevéltár*. Budapest 1879, s. 104 „publicam stratam, que de Emwd ducit in Muhy“.

⁵¹WENZEL, ref 22, s. 293 „medietatem tributii in portu de Soyou, ubi fluvius ... Hernad ... adiungitur cum fluvio Soyou“.

⁵²ULIČNÝ, ref 24, s. 163, pozri aj priloženú mapku; GYÖRFFY, ref 20, s. 791, aj mapka Borsodvármegye v prílohe.

⁵³GOMBOS, ref 15, s. 2075-2076, kap. 28 je napísané, že aj vojsko Bela IV. prešlo cez most ponad Slanú na východný breh, čo protirečí tradovanému poznatku, že bitka sa udiala západne od rieky Slaná. Porovnaj s textom Tomáša o dejinách Splitského arcibiskupstva, tamže, s. 2234.

⁵⁴GYÖRFFY, ref 20, s. 755, 756, 790, 793, 796, 798, 815, najmä s. 743.

⁵⁵O tejto cestnej trase úteku kráľa sa píše dávnejšie. Pozri BOKES, ref 2, s. 69; GÁCSOVÁ, ref 3, s. 149 predpokladala, že dokonca cez Liptov a Turiec k Nitre. Tak aj VARSÍK, ref 5, s. 27, 28. Avšak MARSINA, ref 4, s. 248; MARSINA, ref 9, s. 145 smerom cez Gemer k Nitre.

Druhým najzávažnejším dokladom toho, že kráľ utekal cestou cez južnú časť Slovenska, je zápis v listine z roku 1243. Kráľ Belo IV. vtedy obdaril istého bratislavského mešťana aj za to, že mu poskytol oddychnuté kone. Kráľ so sprievodom pri Bratislave prešiel cez Dunaj.⁵⁶ Hoci ho vo Viedni neočakávane zdržal rakúsky vojvoda Fridrich, okolo polovice mája 1241 už bol Belo IV. v chorvátskom Záhrebe.⁵⁷

Údaje o pobyte v Nitre a Bratislave sú jedinými priamymi dokladmi o prechodných miestach pobytu kráľa Bela IV. na slovenskom území bezprostredne po prehratej bitke pri Slanej – Muhi, teda v polovici apríla 1241.

O ceste a smere úteku kráľa Bela IV. sa zachovali len dva priame doklady.

Keď kráľ Belo IV. v roku 1248 udelil nitrianskym mešťanom práva mešťanov Stoličného Belehradu, odmenil sa tým Nitranom za ich pomoc utekajúcemu kráľovi v polovici apríla 1241. Vtedy sa kráľ nakrátko zastavil v Nitre a mešťania mu poskytl do vojenského sprievodu niekoľkých ozbrojencov. Aj nitrianski mešťania, aj kráľ, si to pamätali a zapísané je to v narácii listiny z roku 1248.⁵⁸

Časť vojska chána Batu ho prenasledovala a pustošila ľudské sídliská ležiace na krajinskej ceste a popri jej stranách. Do akej šírky však preniklo mongolské vojsko? Zodpovedať na túto otázku čiastočne umožňujú strohé údaje z niekoľkých listín kráľa Bela IV. z polovice 13. storočia.

Belo IV. v roku 1245 sociálne povýšil niekoľkých dvorníkov zo Šuríc za to, že počas plienenia Mongolov vojensky strážili istý kopec pri Hajnáčke, na ktorom sa ukrylo a zachránilo aj mnoho poddaných z okolia.⁵⁹ Je to jediný priamy doklad o možnom plienení Mongolov v južnom, resp. strednom Gemeri.

V roku 1244, resp. 1245, kráľ daroval ostrihomskému farárovi dva územné majetky v Novohradskej župe pri Bušinciach. Oba majetky boli vtedy spustnuté, lebo ich poddanských užívateľov a obyvateľov pozabíjali Mongoli.⁶⁰ Treba zdôrazniť, že je to jediný priamy doklad o spustošených dedinách Mongolmi nielen v Novohradskej župe, ale v celej južnej časti stredného Slovenska vôbec. O pravdivosti uvedeného údaj a doteraz nijaký bádateľ nenapísal žiadnu pochybnosť.

Na jar, prípadne v lete roku 1245, istá šľachtičná, ako svetská patrónka kláštora premonštrátov v Šahách, požiadala kráľa, aby novou listinou potvrdil práva a majetky šahanského prepoštvá, lebo stará listina sa počas pustošenia Mongolov stratila.⁶¹ Kráľ, jeho dvor, najmä kancelária uverili informácii šľachtickej a kráľ novou listinou ešte v roku 1245 potvrdil obdarenie, majetky a práva šahanského prepoštvá. Považujem za potrebné pripomenúť, že ani v narácii, ani v dispozícii listiny nie je priamy zápis o spustošení samotného kláštora.

Vo vzťahu k Hontianskej župe sa zachoval ešte jeden údaj o Mongoloch. Podľa neho kráľovský rybár Vojtech z Pyra ako vyzbrojený jazdec sprevádzal kráľa počas vpádu Mongolov až pri Jadrane.⁶² Za vojenské služby mu kráľ v roku 1248 daroval územný majetok a povýšil ho na zemana. V uvedenej listine však chýba údaj o tom, kde a kedy sa rybár Vojtech pridal k vojsku kráľa. Keďže však býval v dedine Pyr, vtedy jestvujúcej pri Hontianskych Tesároch a Šipiciach, zaiste vstúpil do vojska, keď kráľ cez Hont unikal pred Mongolmi v polovici apríla roku 1241.

⁵⁶MARSINA, ref 10, s. 83, č. 126 „Posonium transitum faceremus“.

⁵⁷Tamže, s. 66, č. 99. 18. mája zo Záhrebu poslal kráľ prvý list pápežovi Gregorovi IX., ktorého žiadal o pomoc.

⁵⁸Tamže, s. 209, č. 298 „nobisque ad maritima regni nostri fugientibus ante faciem Tartarorum armatos homines ex se ipsis praeberunt in conductum“.

⁵⁹Tamže, s. 133, č. 200 „tempore persecucionis Thartharorum quendam montem situm in terra eorum hereditaria, qui Danuskue ... appellatur“.

⁶⁰Tamže, s. 107, č. 158 „terre ... Zeleu ... Rendweij ... per seviciam dyre nacionis Tartarorum, habitatoribus ... omnibus interemptis, vacue ... et desolate“.

⁶¹Tamže, s. 134, č. 201 „privilegium ... tempore persecucionis Tartarorum fuisset amissum“.

⁶²Tamže, s. 213, č. 303 „tempore persecucionis Tartarorum ... ad maritimas partes ... perrexit ... nobiscum ... Weyteh, filius Mikus, de villa Pyr ... in equis et armis suis ... exhibuit servicium“.

Iba k južnej časti Zvolenskej župy sa zachovali tri doklady o mongolskom pustošení.

V polovici decembra 1244, keď sa kráľ prechodne zdržiaval pri Krupine, navštívili kráľa zástupcovia mesta Krupiny a sťažovali sa, že za vpádu Mongolov sa im stratila listina o poskytnutí meštianskych práv Krupinčanom, preto poprosili kráľa o vydanie novej listiny.⁶³ Kráľ vyhovel ich žiadosti a potvrdil im štandardné práva aj povinnosti. Opäť pripomíname, že delegácia krupinských mešťanov nevypovedala pred kráľom o pustošení mesta, ale iba o strate listiny počas vpádu Mongolov.⁶⁴

Z listiny Bela IV., z roku 1250, sa dozvedáme, že kráľ Ondrej II. (1205 – 1235) daroval istému Radunovi územný majetok pri Hronseku. Onen Radun bol členom vojenského oddielu kráľa Bela IV., aj vtedy, keď sa kráľ vracal z pobrežia Jadranského mora.⁶⁵ Za verné vojenské služby ho v roku 1250 kráľ odmenil potvrdením dedičného vlastníctva majetku. V listine chýba zápis o tom, kde sa Radun pripojil k vojsku kráľa. Keďže bol vlastníkom územného majetku pri Hronseku, kde možno aj býval, do kráľovho vojska mohol nastúpiť vo Zvolenskom, resp. Hontianskom, komitáte. Avšak je to iba predpoklad.

Údajne v decembri roku 1243 zástupcovia mesta Zvolena pred kráľom vypovedali a žiadali, aby im kráľ novou listinou potvrdil mestské práva, lebo starú listinu o výsadách stratili za vpádu Mongolov.⁶⁶ Na základe tohto textu nijako však nemožno priamo uvažovať o vpáde a pustošení Zvolena na jar či v lete roku 1241. Listinu mohli stratiť napr. aj cestou ku kráľovi, alebo do hodnoverného miesta, kde mali listinu potvrdiť, resp. prepísať. Napokon, listina kráľa Bela IV. pre Zvolenčanov z roku 1243 obsahuje len práva zvolenských mešťanov, avšak nijaké povinnosti voči kráľovi, čím je jedinečná v porovnaní so všetkými porovnateľnými listinami z polovice, ako aj druhej polovice 13. storočia.⁶⁷

Z uvedených skutočností vyplýva, že údaj v tejto listine o prípadnom pustošení Zvolena v roku 1241 nemožno vnímať ako pravdivú informáciu, ale len ako účinné zdôvodnenie nadobudnutia listiny o mestských právach.

Pri skúmaní vzťahu Mongolov k územiu stredného Slovenska sa treba vysporiadať s obsahom listiny kráľa Bela IV. pravdepodobne z roku 1256. V nej je napísané, že mladý Rus utiekol z mongolského zajatia, uchýlil sa ku kráľovi Belovi IV., ktorému požičal 30 mariek zlata. Po niekoľkých rokoch požiadal kráľa o darovanie územného majetku v Turci, ktorý mu kráľ daroval.⁶⁸ V listine chýba údaj o tom, kde Rus padol do zajatia a kde z neho utiekol. Vyžiadanie a darovanie majetku Trnovo v Turci nijako nepotvrďuje predpoklad o prípadnom prieniku Mongolov cez Turiec.

O vpáde a prieniku vojska Mongolov pod vedením chána Ordu cez Trenčiansku župu sa zachovalo niekoľko priamych, aj nepriamych údajov. Ani v jednom však nie je napísané, ktorým priesmykom prešli. Z toho dôvodu sa udržiava názor, že prenikli cez Hrozenkovský priesmyk, ako aj cez Jablunkovský priesmyk.⁶⁹

⁶³Tamže, s. 113, č. 168 „ut privilegium ipsorum tempore Tartarorum amissum ... redigi precepimus“.

⁶⁴Napriek tomu sa V. Rábik domnieva, že Mongoli vyplenili nielen Krupinu, ale celú Zvolenskú kotlinu, a to v roku 1241, aj v roku 1242. RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. In: Historický časopis, roč. 49, 2001, č. 1, s. 37.

⁶⁵MARSINA, ref 10, s. 242, č. 349 „quod cum propter insultum Tartarorum ad partes maritimas processissemus, quidam ... Radun nobiscum circa mare commorando, nobis fidele servicium exhibuit et postmodum cum de maritimis ad medietulum regni rediissemus“.

⁶⁶Tamže, s. 93, č. 139 „ut eis libertatem suam quam per impetum Tartharorum perdiderant renovare“. Nepochybné tento text privedol R. Marsinu k názoru o možnom plienení južného Pohronia, vrátane Zvolena. MARSINA, ref 4, s. 248. MARSINA, ref 8, na s. 232 je mapka o takom prieniku Mongolov.

⁶⁷Táto skutočnosť, ako aj to, že sled ustanovení a ich štylistická podoba je totožná s listinou kráľa Bela IV. z 15. decembra 1244 pre Krupinčanov, vedú k zisteniu, že listina je falzifikátom. Porovnaj MARSINA, ref 10, s. 93-94, č. 139 ju považoval za pravú listinu.

⁶⁸Tamže, s. 376, č. 541 „Maladyk Rutenum ... de captivitate a Tartaris aufugiens ... petivit ... in Turuch ... terram Tornouc ... dedimus“.

⁶⁹BOKES, ref 2, s. 70; GÁCSOVÁ, ref 3, s. 150; MARSINA, ref 4, s. 248. Avšak MARSINA, ref 9, s. 145 len cez Hrozenkovský priesmyk.

Počas vpádu Mongolov zahynul zeman Puša, príslušník vojenskej hotovosti hradu Trenčín, bojujúc v kráľovom vojsku.⁷⁰ Koncom roka 1242 jeho vdova dostala primerané veno v majetku dediny Luborča, teraz súčasť Nemšovej. Vlastnícku pokonávku potvrdili listinami Bohumír, trenčiansky župan, aj Nitrianska kapitula. Hoci je nepochybné, že Puša padol v boji proti Mongolom, v listinách nie je upresnenie kde padol. Je však veľmi pravdepodobné, že počas obliehania hradu Trenčín, prípadne pri presune Mongolov cez Trenčiansku župu.

Pri obrane hradu Trenčín počas obliehania Mongolmi chrabro bojovalo aj osem zemanov z dediny Vetislav, ktorých kráľ Belo IV. spoločensky povýšil na šľachticov. Svedčí o tom listina kráľa z roku 1243.⁷¹ V nej je ojedinelý priamy údaj o obliehaní hradu Trenčín.

Pri obrane hradu Trenčín hrdinsky bojovali aj dvaja rytieri, o čom svedecky pred kráľom vypovedal veliteľ hradu a trenčiansky župan Bohumír.⁷² Jeden z rytierov bol zabitý, druhý, Premysel bol zranený a v roku 1259 ho kráľ odmenil darovaním územného majetku opustenej trenčianskej dediny Dulov.

Obranu hradu Trenčín organizoval jeho vtedajší veliteľ a župan Trenčianskej župy šľachtic Bohumír. Za vtedajšie diplomatické a vojenské zásluhy ho kráľ v roku 1244 odmenil vlastníctvom dediny Pruské, ako aj majetkami opustených dedín Kysuca a Sučany.⁷³

Už v roku 1243 kráľ Belo IV. odmenil istého šľachtica za vojenské zásluhy proti Mongolom pri Jadranskom mori udelením vlastníctva panstva Výčapy v Trenčianskej župe.⁷⁴

V roku 1244 kráľ odmenil zadunajským územným majetkom šľachtica Michala, vtedy kastelána hradu Beckov, za to, že Michal údajne bojoval v kráľovskom vojsku v prvej bitke s Mongolmi, keď utrpel deväť zranení.⁷⁵ Michal sa teda zúčastnil bitky pri Slanej, avšak nie pri obrane hradu Beckov.

V roku 1250 kráľ Belo IV. odmenil verného bána Fila, ktorého majetky tak Mongoli spustošili, že nemal kde „hlavu skloniť“, darovaním trenčianskych majetkov Bytča a Hvozdnica. Bán Filo sa však v roku 1241 nezdržoval v Trenčianskej župe.⁷⁶

Z uvedených prvých troch správ je nepochybné, že mongolské vojsko chána Ordu preniklo a tiahlo cez Trenčiansku župu, pustošilo najmä tamojšie dedinské sídliská. Avšak zepisný rozsah pustošenia nemožno teraz primerane, uspokojivo zistiť. Presnejšie poznatky o rozsahu pustošenia poskytnú najmä budúci systematický výskum vývoja osídlenia tohto kraja v 13. storočí.

Zápisy v posledných troch listinách však o prítomnosti Mongolov v Trenčianskej župe nesvedčia.

Podľa dokladov v jestvujúcich listinách preskúmame pobyt a pustošenie Mongolov v Nitrianskej župe.

V nitrianskej dedine Dvorníky žilo v prvej polovici 13. storočia niekoľko rodín hradníkov. Mongoli však časť hradníkov pozabíjali. Zachránili sa iba štyria so svojimi rodinami. Zapísané je to v listine kráľa Bela IV. z roku 1247.⁷⁷

⁷⁰MARSINA, ref 10, s. 77, č. 116 „cum flagellum dei per Tartaros ... huic regno occidisset et quidam iobagio castri Trinchiniensis Pousa nomine ... in exercitu domini regis mortuus fuisset“. Pozri aj s. 78, č. 117.

⁷¹Tamže, s. 85, č. 129 „homines castri Trenchiniensis de villa Wetislou nomine, qui nobis in cabatis servire conueverant, pro eo, quod iidem tempore persecucionis Tartarorum ... in observacione castri Trenchen“.

⁷²Tamže, s. 445, č. 638 „quod cum ... Tartari regnum nostrum fuissent ingressi, ... iobagiones castri Trinchyniensis, milites strenui, cum ... Bogumerio, comite eiusdem castri, in conservando castro nominato ... exhibuerunt servicium“.

⁷³Tamže, s. 104, č. 153; s. 111, č. 167.

⁷⁴Tamže, s. 83, č. 126.

⁷⁵Tamže, s. 98-99, č. 147 „quod primo conflictu nostro, quod cum Tartharis habuimus in Rakus ... novem suscepit vulnera“.

⁷⁶Tamže, s. 247, č. 354.

⁷⁷Tamže, s. 187, č. 267 „terram castri nostri Nytriensis Vduornuk vocabulo, ubi castrenses nostri commorabuntur et ipsis per Tartaros interemptis vacua remanserat et inculta, exceptis quatuor mansionibus castrensiarum“.

Nitrianski mešťania za vpádu Mongolov z vlastného rozhodnutia posilnili stráženie hradu Nitra, aby sa v ňom oni aj okolití obyvatelia ukryli a zachránili pred vyčíňaním Mongolov.⁷⁸ Takú informáciu obsahuje narácia listiny kráľa Bela IV. z roku 1248, ktorou potvrdil udeľenie nových výsad nitrianskym mešťanom. Uvedený text opisuje činnosť mešťanov pred vpádom a možným obliehaním hradu. Nedosvedčuje však obliehanie samotného hradu ani pustošenie mesta Nitry.

Zachovalo sa aj niekoľko dokladov o boji šľachticov proti Mongolom, ktorých kráľ odmenil darovaním majetkov v Nitrianskej župe.

Belo IV. v roku 1245 odmenil dvorského sudcu Štefana darovaním dedín Veľké Bedzany, Malé Bedzany a Solčianky, ako aj územím dvoch spustnutých dedín. Okolnosti ich opustenia však nezapísali.⁷⁹

V roku 1246 kráľ daroval šľachticovi Vitekovi z rodu Ludanických dedinu Štitáre.⁸⁰

V roku 1248 daroval kráľ dedinu Krňa šľachticovi Mikulášovi.⁸¹

Kráľ v roku 1258 potvrdil viacerým zemanom vlastníctvo ich dovtedajšej dediny Jatov za ich vojenské zásluhy proti Mongolom.⁸²

Ani v jednej listine nie je napísané, že odmenený šľachtic bojoval proti Mongolom na území Nitrianskej župy.

Len na základe listiny z roku 1247 možno priamo dosvedčiť pustošenie Mongolov v Nitrianskej župe. Zemepisný rozsah plienenia možno iba predpokladať.⁸³

Mongolské vojenské oddiely postupovali cez Trenčiansku a Nitriansku župu smerom na juh.

Zachovala sa však len jediná priama správa o Tatároch na území bezprostredne nad priľahlou časťou Dunaja.

Kráľ Belo IV. v roku 1245 odmenil istého šľachtica, ktorý počas vpádu Mongolov organizoval obranu hradu Komárno. V dobre opevnenom hrade sa ukryli a zachránili blízko bývajúcí dvorníci, aj poddaní.⁸⁴ Za úspešnú obranu hradu dostal jeho veliteľ opustený majetok v Chotíne.

Časť mongolského vojska, ktorému velil chán Batu, a ktoré prenasledovalo utekajúceho kráľa Bela IV., sa pohybovalo v južnej časti stredného a západného Slovenska približne od polovice apríla 1241 roku. Nevedno však dokedy sa tam zdržalo, kedy sa presunulo južne a pripojilo k prúdu vojska postupujúceho južnejšou cestou k Vacovu a Pešti.

Do južnej časti západného Slovenska nepochybne viacerými cestami prenikali prúdy vojska, ktorému velil chán Orda. Jeho vojsko sa dostalo k ľavému brehu Dunaja pravdepodobne koncom apríla, prípadne začiatkom mája roku 1241. Zvedovia či poslovia o tom informovali napr. aj českého kráľa Václava I. Václav I. asi v máji 1241 listom informoval nemeckého kráľa Konráda o vpáde Mongolov do Poľska, Sliezska a cez Moravu do Uhorska. Z toho je zrejmé, že písal o vpáde vojska vedeného chánom Ordodom. Okrem iného je v liste veta o tom, že Mongoli si zriadili tábory v Uhorsku pri brehu Dunaja.⁸⁵ Z toho vyplýva, že Mongoli dotiahli na juh západného Slovenska začiatkom mája 1241. Ordovo vojsko zotrvalo v tom kraji približne od mája roku 1241 do januára 1242, keď sa po zamrznutom Dunaji presunulo na územie pri pravom brehu Dunaja smerom k Ostrihomu.

⁷⁸MARSINA, ref 10, s. 208-209, č. 298 „cives nostri castrí Nitriensis ... castrum Nitriense studuerunt ... custodire, ut nedum ipsi, sed multis aliis ... in castrum ipsium fugientibus ... ob tutelam Tartarorum insultus inferre“.

⁷⁹Tamže, s. 123, č. 185.

⁸⁰Tamže, s. 158, č. 227.

⁸¹Tamže, s. 210, č. 299.

⁸²Tamže, s. 416, č. 600.

⁸³Ján Lukačka sa domnieva, že Mongoli sa presúvali a plienili aj stredné Ponitrie. Pozri Topolčany vo vrstvách jevkov. Dejiny mesta do polovice 20. storočia. Bratislava 1997, s. 110. VALACHOVÁ, D.: Dejiny benediktínskeho opátstva v Klíži. In: Historický časopis, roč. 49, 2001, č. 1, s. 24 vyslovila názor, že Tatári nevyplienili kláštor v Klíži.

⁸⁴MARSINA, ref 10, s. 124, č. 187 „in pestifero Tartarorum adventu castrum nostrum de Kamaron muniens, udvornicos nostros in eodem comitatu existentes, nec non alios populos quamplures illesos conservasset“.

⁸⁵Tamže, s. 66, č. 100 „in ripa Danubii castra posuerunt in Hungaria“.

O prekročení Dunaja sú dve správy. Prvá je v liste uhorských prelátov, šľachticov a mešťanov, ktorí sa zišli začiatkom februára roku 1242 v Stoličnom Belehrade, aby spoločným posolstvom a listom informovali pápeža o vpáde a výčinoch Mongolov v Uhorsku a žiadali ho o pomoc. V liste je aj veta, že mongolské vojsko po ľade na Dunaji prešlo na jeho druhý breh.⁸⁶ Chýba však spresnenie, ktorý voj Mongolov a kde prekročil Dunaj.

Presun Mongolov cez zamrznutý Dunaj podrobne opísal magister Rogerius vo svojom liste zvanom aj *Carmen miserabile*. Z jeho opisu je zrejmé, že Mongoli prešli cez Dunaj oproti mestu Ostrihom.⁸⁷

Podľa miesta prekročenia Dunaja možno uvažovať, že oným vojskom bol ten prúd Mongolov, ktorý cez Trenčiansku, Nitriansku župu pritiahol k Dunaju, teda vojsko chána Ordu.⁸⁸

Pristúpme k skúmaniu doby okupácie slovenského územia mongolskými vojskami, teda k odpovedi na otázku: Kedy a ako dlho Mongoli pustošili Slovensko? Vzhľadom na skutočnosť, že Mongoli na Slovensko prenikli z dvoch zemepisných smerov a tiahli nim dve samostatné skupiny vojsk, jedna pod velením chána Batu, druhá pod vedením chána Ordu, treba prieniky oboch vojenských skupín a prúdov skúmať samostatne.

V odborných kruhoch historikov sa ustálil poznatok, že menšia časť mongolského vojska chána Batua, ktorej velil Šejban, dosiahla a prešla Vereckým priesmykom začiatkom marca 1241. Kráľ Belo IV. dostal od rýchlych poslov 12. marca správu, že mongolské vojsko porazilo uhorské vojsko, ktorému velil palatín Dionýz. Táto skupina Mongolov postupovala juhozápadným smerom do stredného Uhorska a 17. marca vypálila mesto Vacov.⁸⁹

Cestná vzdialenosť od Vereckého priesmyku po Vacov a rýchlosť postupu vojska vedú k predpokladu, že hlavná časť Šejbanovho vojska prešla Užhorodom okolo 10. marca, okolo 15. marca prenikla južným Zemplínom, lebo 17. marca dokázateľne spustošila Vacov. Toto vojsko sa rýchlo vrátilo pravdepodobne do južného Zemplína a priľahlého kraja, kde dočkalo na hlavné vojsko chána Batua.

Prvý prúd mongolského vojska, vedený Šejbanom, prenikal slovenským územím v čase okolo 10. do 15. marca.

Hlavný, väčší, prúd mongolského vojska, ktorému osobne velil chán Batu prešiel Vereckým priesmykom do Uhorska počas veľkonočných sviatkov, teda okolo 31. marca.⁹⁰ Tiež postupoval juhozápadným smerom do stredného Uhorska. Vojsko chána Batua po stretnutí a spojení s vojskom Šejbana 11. apríla 1241 porazilo pri Muhi uhorské vojsko.

Druhá, hlavná skupina Batuovho vojska prešla slovenským územím od Užhorodu do južného Zemplína v dňoch od 3. do 10. apríla.

O čase pustošenia vojskom vedeným chánom Ordum jestvujú len dve priame správy. Prvou je 9. apríl 1241, teda deň bitky pri sliezskej Legnici.⁹¹ Druhou je údaj v liste zo zhromaždenia prelátov a laikov v Stoličnom Belehrade, konaného 2. februára 1242, a zaslanom pápežovi, keď táto skupina mongolského vojska už prekročila Dunaj pri Ostrihome.⁹²

⁸⁶Tamže, s. 74, č. 110 „congelato tandem Danubio transeundi ad nos liber eis aditus ubique patuit et facultas“.

⁸⁷GOMBOS, ref 15, s. 2084, kap. 38, 39 „De astucia Tartarorum ad transeundum Danubium exquisita“. „Quomodo Tartari Strigonium destruxerunt.“

⁸⁸V časti jestvujúcej odbornej literatúry sa doteraz nepísalo o tom, kde sa podelo vojsko chána Ordu z priestoru severne od Dunaja. KRISTÓ, ref 7, s. 115, mapka.

⁸⁹GÁCSOVÁ, ref 3, s. 148; MARSINA, ref 4, s. 247; MARSINA, ref 9, s. 144. KRISTÓ, ref 7, s. 119-125.

⁹⁰MARSINA, ref 10, s. 65, č. 99 „circa festum dominice resurrectionis in Hungariam ... intraverunt“. V liste Bela IV. pápežovi dňa 18. 5. 1241. Tamže, s. 66, č. 100 „tempore paschali“ v liste českého kráľa Václava I. nemeckému kráľovi Konrádovi v máji 1241. GOMBOS, ref 15, s. 2233 „diebus quadragesime prope pasca universa multitudo Tartarei exercitus in Hungarie regnum irruit“, napísal splitský arcidiakon Tomáš pred rokom 1268 v diele Historia Salontanorum.

⁹¹GÁCSOVÁ, ref 3, s. 150; MARSINA, ref 4, s. 248.

⁹²MARSINA, ref 10, s. 74, č. 110 „congelato tandem Danubio transeundi“.

Od 10. apríla postupovalo Ordovo vojsko smerom na juh, Moravskou bránou preniklo na Moravu a pravdepodobne koncom apríla cez Jablunkovský priesmyk prešlo do príľahlej časti Uhorska, teda do Trenčianskej župy. Keďže smerovalo do stredného Uhorska, aby sa pridalo k vojsku chána Batua, postupovalo smerom na juhovýchod. Koncom apríla a v máji postupne pustošilo sídla ležiace pri hlavnej krajinskej ceste vedúcej Považím na juh. Okolo polovice mája preniklo aj do Nitrianskej a Bratislavskej župy postupujúc na juh. V príľahlom kraji bezprostredne severne od Dunaja sa zdržiavalo v lete, jeseni a prvú polovicu zimy 1241/1242. Ordovo vojsko nepochybne až v januári 1242 prešlo cez zamrznutý Dunaj do severovýchodného Zadunajska, teda do strednej časti Uhorska.⁹³ V krajine nad Dunajom sa Mongoli neskôr už neobjavili, keďže ich zámer, teda zajatie uhorského kráľa, ich viedol smerom k Jadraniu.

Zo sledovania smeru postupu Ordovho vojska je zrejmé, že v severnejšej časti Trenčianskej a Nitrianskej župy sa zdržalo kratšie ako v ich južnejších častiach, a aj v Bratislavskej župe. Rozličný čas prítomnosti Mongolov mal za následok rozličný zemepisný rozsah pustošenia krajiny. V severnej časti pobudlo niekoľko dní, prípadne týždňov na jar 1241, v južných častiach niekoľko týždňov až mesiacov leta a zimy 1241/1242.

Z uvedeného je zrejmé, že čas mongolského pobytu v južnej časti západného Slovenska bol podstatne dlhší ako na východnom Slovensku.

Z uvedeného vyplýva všeobecný poznatok, že pobyt a pustošenie Mongolov na Slovensku boli podstatne kratšie, ako sa doteraz predpokladalo.⁹⁴

V odbornej literatúre sa trauje predstava, že mongolskému pustošeniu a obliehaniu odolali vtedajšie hrady, z ktorých sa na Slovensku vymenúvajú Trenčín, Nitra, Bratislava, Komárno, Filákov a Abovský Novohrad.⁹⁵ Tento názor sa zaiste opiera o zápis v liste uhorských prelátov z druhého februára roku 1242 pápežovi.

Vtedy sa v Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár, Maďarsko) zišli mnohí, najmä vysokí cirkevní funkcionári, ale aj svetskí predstavitelia z východnej, aj západnej polovice Uhorska. Z časti severne a východne od Dunaja boli prítomní muži z hradov Bratislava, Nitra, Komárno, Filákov a Abovský Novohrad.⁹⁶ Z uvedenej vety ani z iných častí listu nevyplýva poznatok a konštatovanie, že Mongoli spomínané hrady obliehali, avšak nedobýli.

Hoci je veľmi pravdepodobné, že tieto hrady, prípadne aj iné, Mongoli obliehali, priamy písomný dôkaz obliehania doteraz nepoznáme, lebo nejestvuje. Môže ho však poskytnúť archeologický, aj architektonický výskum.

O vyčíňaní Mongolov v Uhorsku vznikli a zachovali sa dva druhy správ. Sú nimi listy a listiny kráľa Bela IV., list českého kráľa Václava I., list magistra Rogeria a historické dielo Tomáša.

Prvý, najstarší, opis výčinov Mongolov je v liste kráľa Bela IV. pápežovi Gregorovi IX. z polovice mája roku 1241. Rozhorčený a vystrašený kráľ oznamoval pápežovi, že mongolskí vojaci v Uhorsku:

- a/ zabíjajú všetkých dolapených obyvateľov bez ohľadu na vek a pohlavie;⁹⁷
- b/ vypaľujú kostoly a kláštory;⁹⁸
- c/ všetkých ľudí, najviac však kresťanov si mocensky podriaďujú.⁹⁹

⁹³GÁCISOVÁ, ref 3, s. 150 predpokladala, že v decembri 1241. MARSINA, ref 8, s. 231 začiatkom roka 1242; Tenže, ref 9, s. 145 začiatkom februára 1242.

⁹⁴GÁCISOVÁ, ref 3, s. 150 predpokladala, že trvalo niečo vyše roka.

⁹⁵BOKES, ref 2; GÁCISOVÁ, ref 3, s. 150. MARSINA, ref 4, s. 248; MARSINA, ref 8, s. 231; MARSINA, ref 9, s. 145.

⁹⁶MARSINA, ref 10, s. 74, č. 110 „et de aliis castris et locis circa Danubium munitis ultra vero de Posonio, de Nitra, de Comarun, de Philek, de Novo Castro Abe“.

⁹⁷Tamže, s. 65, č. 99 „non habito delectu etatis vel sexus, universos quos repperire poterant, in ore gladii peremerunt“.

⁹⁸Tamže, „ecclesias et loca divino nomini dedicata incendio“.

⁹⁹Tamže, „omnes et maxime christianos suo dominio subiugare“.

Podobné správy o Mongoloch poslal vtedy Belo IV. nemeckému kráľovi Konrádovi,¹⁰⁰ ale aj český kráľ Václav I. Konrádovi.¹⁰¹

Preláti aj nižší duchovní, ako aj šľachtici a mešťania, zhromaždení v Stoličnom Belehrade, poslali začiatkom februára 1242 list pápežovi, v ktorom vyzdvihli najmä to, že Mongoli nielen vypaľujú kostoly, ale cez zimu ich používajú ako stajne pre vlastné kone.¹⁰²

Až v listine kráľa Bela IV. z roku 1248 je opísaný ďalší úmysel Mongolov, a to zajať a zabíť kráľa a jeho rodinu aj funkčne najbližších, teda členov kráľovského dvora.¹⁰³

Magister Rogerius temer s nadaním dramatika opísal výčiny Mongolov ako neslýchanú tragédiu. Pozoruhodné je však to, že podľa neho išlo Mongolom v bitke pri Slanej len o pobitie ľudí, pričom o koristi sa vtedy nezaujímali. Koristi hľadali najmä pri dobýjaní miest, napr. Ostrihomu.¹⁰⁴

Vojenské úspechy mongolského vojska v Ázii, východnej a strednej Európe boli dôsledkom nielen osobného chcenia a úsilia najvyšších chánov, ale aj vnútornej organizácie, výzbroja, taktiky, disciplíny a skúseností, ktorými prevyšovali nielen uhorské vojsko, ale vojská všetkých štátov, ktoré Mongoli napadli v prvej polovici 13. storočia. Ich vojenstvo tvorilo základ najväčšej mocenskej sily Mongolov vo vtedajšom ázijskom a európskom svete.¹⁰⁵ Vedomí si vojenskej sily osvojili si zásadu, že o vojne či mieri sa nerokuje.¹⁰⁶

Z hľadiska druhu základnou časťou mongolského vojska bolo jazdectvo. Mongolskí jazdci pôsobili na Stredoeurópanov nezvyčajne hrozivo už svojím výzorom, keďže mali krátke ruky a nohy, priveľký hrudník, širokú tvár, bielu pokožku, riedko zarastené líca, krivý nos a širokú chôdzu.¹⁰⁷

Hlavnou súčasťou ich výstroja bol bojový odev zhotovený z niekoľkých stlačených vrstiev volskej kože. Bol ťažko prebodnuteľný, teda veľmi bezpečný.¹⁰⁸

Hlavy mali pokryté špičatými helmami, vyrobenými zo železa alebo kože. Hlavnými súčasťami výzbroje mongolských jazdcov boli luky a šípy, kopije a meče. Luk a meč nosili zapnuté na koženom opasku.¹⁰⁹

Ich šípy boli o štyri palce dlhšie ako uhorské a mali ostré železné, kostené alebo rohovinové streľky. V priamom boji, ale najmä pri zabíjaní už porazených protivníkov alebo zajatých obyvateľov miest, používali meče.¹¹⁰

Ako súčasť ich výstroja používali krátke zástavy, pomalované čiernou a bielou farbou s vlnenou guľou na vrchole.¹¹¹

Hlavnou potravou bojovníkov bolo mäso. Pili najmä kobyľie mlieko zmiešané s konskou krvou.¹¹²

¹⁰⁰Tamže, s. 67, č. 101.

¹⁰¹Tamže, s. 66, č. 100.

¹⁰²Tamže, s. 74, č. 110 „ecclesias etiam in stabula et sanctorum sepulchra in iumentorum presepiis transmutantur“.

¹⁰³Tamže, s. 210, č. 299 „ad capiendum et interemendum nos et nostros crudeliter contra nos irrurunt“.

¹⁰⁴GOMBOS, ref 15, s. 2083-2085.

¹⁰⁵Vyjadril to už Tomáš v Dejinách splitského arcibiskupstva pred rokom 1268. GOMBOS, ref 15, s. 2239 „non esset in toto orbe gens aut regnum, quod eius potencie resistere posset“.

¹⁰⁶Tamže, „nec de bello, nec de pace legacionem recipiunt aut mittunt“.

¹⁰⁷Tamže, s. 2239 „Terrificum valde exhibent faciei aspectum breves habent tibias, sed vasta pectora, lata est facies et cutis alba, imberbis gena et naris aduncta, breves oculi, spatium longiori disiuncti.“ Pozri aj KNOBLOCH, ref 12, s. 20-22 v cestopise talianskeho františkána Plana Carpiniho „Historia Mongalorum“ z polovice 13. storočia.

¹⁰⁸GOMBOS, ref 15, s. 2239. „Arma eorum sunt quedam tegmina ex taurinis coriis laminarum more compacta, impenetrabilia tamen et valde secura.“

¹⁰⁹Tamže, „Cassides gerunt ferreas et ex coriis factas falcatos enses, faretras et arcus militariter cingunt.“

¹¹⁰Tamže, „Sagitta eorum nostris sunt quatuor digitis longiores, ferrea, ossea et cornea cuspite conspicate“. GOMBOS, ref 15, kap. 22, s. 2073; kap. 39, s. 2085. Magister Rogerius pri opise pustošenia Vacova a Ostrihomu. MAR-SINA, ref 10, s. 311, č. 447 „cives ... igne et gladio ... consumpsissent“ v listine kráľa Bela IV. z roku 1254 o pustošení Ostrihomu. Pozri aj KNOBLOCH : Putování k Mongolům, s. 39-40.

¹¹¹GOMBOS, ref 15, s. 2239 „Vexilla brevia, nigro alboque colore distincta, quendam lane globum in summitate habentia.“

¹¹²Tamže, „mundorum et immundorum carnibus indifferenter utuntur. Et lac concretum cum sanguine potant equino“.

Z pohľadu uhorského a európskeho boli mongolské kone síce krátke, avšak silné a vytrvalé. Hoci nepodkované, temer ako kamzíky, prekonávali aj skalnaté vrchy. Aj tri dni vydržali nepretržite jazdiť a uspokojili sa len s krátkym pasením. Pred bitkou kone prikrývali ochranným koženým brnením.¹¹³

Jazdeckto dokázalo obratne manévrovať na bojiskách a bolo schopné bez ťažkostí prekonať veľké cestné vzdialenosti.

Mongoli si osvojili čínske mechanické praky, ktorými vrhali skaly, ako aj dômyselné obliehacie stroje, používané pri búraní hradných a mestských múrov.¹¹⁴

Umelé prekážky na krajinských cestách, akými boli rozličné zátarasy či záseky, odstraňovali zvláštne oddiely vyzbrojené najmä sekerami.¹¹⁵

Súčasťou vojska boli vyzvedači, vysielaní do napadnutých krajín, ktoré hodlali napadnúť. Rozličné informácie poskytovali veliteľom zajatí a donútení obchodníci, napr. o smeroch obchodných ciest, ako aj iné zajaté osoby.¹¹⁶

V záujme spravovania územne obrovskej ríše, ako aj rýchleho spojenia so vzdialeným vojskom už Džingischán zaviedol rýchlych poslov a Ogodej – poštové stanice.¹¹⁷ Poslovia a poštové stanice s jazdeckou osádkou určite pôsobili aj na slovenskom území v Uhorsku v roku 1241.

Vnútna organizácia mongolského vojska bola jednoduchá, avšak dôsledná. Tvorili ju skupiny v počte desať, sto, tisíc a desaťtisíc bojovníkov, ktoré mali osobitných veliteľov, bezpodmienečne podriadených vyšším veliteľom. Takú skladbu vojska a disciplínu zaviedol Džingischán začiatkom 13. storočia.¹¹⁸ Najvyšším veliteľom mongolských vojsk, ktoré v rokoch 1236 až 1242 napadlo štáty východnej a strednej Európy, bol chán Batu, poverený a podriadený priamo najvyššiemu chánovi Ogodejovi, príbuzensky strýkovi.

Mongolskí veliteľia a vojaci, ktorí v roku 1241 vpadli do Uhorska a v rámci neho napadli, prešli a pustošili určité slovenské kraje, boli už treťou generáciou bojovníkov, ktorí sa venovali len vojenským výbojom do vzdialených štátov. Džochi, najstarší syn Temudžina – Džingischána viedol výpravy až do východnej Európy. Džochiho syn Batu bol hlavným veliteľom vojsk, ktoré napadli nielen ruské kniežatstvá, ale aj štáty v strednej Európe. Ich bojové skúsenosti boli výsledkom jediného zamestnania mongolských vojakov.

O počte všetkých mongolských bojovníkov, ktorí v piatich vojenských prúdoch, či zoskupeniach a z piatich smerov vtrhli do Uhorska roku 1241, jestvuje len jeden súdobý záznam. Magister Rogerius v *Carmen miserabile* napísal, že mongolskí veliteľia vtrhli do Uhorska na čele 500-tisícového vojska.¹¹⁹ Tento údaj sa vyskytuje aj v niektorých uhorských kronikách zo 14. storočia.

Rogerius bol zajatcom a z vlastnej skúsenosti nemohol dospieť k takémuto údaju. Získal ho počúvaním rozprávania iných mužov, ktorí vpad prežili. Pod dojmom strašnej skúsenosti vtedy odhadli počet Mongolov na 500-tisíc bojovníkov. Domnievam sa, že ten počet nevedome nadsadili, možno niekoľkonásobne.

Historici odhadujú, že vojenské zoskupenie, ktorému velil a osobne viedol chán Batu a ktoré vtrhlo do Uhorska cez Verecký priesmyk, malo okolo 50 až 60-tisíc bojovníkov.¹²⁰ Aj to

¹¹³Tamže, „Equos breves sed fortes, pacientes inedie ac laboris more equitant rusticano; per rupes vero et lapides absque ferramentis ita discurrunt ac si capre forent silvestres; tribus enim continuis diebus labore quassati parvo stipularum pabulo sunt contenti.“

¹¹⁴Gombos, *Catalogus III.*, s. 2085 „triginta machinas posuerunt, ita quod die noctuque ad civitatem et ad turreas ligneas lapides emittebant“. Napísal magister Rogerius o obliehaní Ostrihomu.

¹¹⁵Tamže, s. 2233 „Habent autem quadraginta milia securigeros qui prehibant exercitum, silvas cedentes, vias sternentes“, napísal arcidiakon Tomáš o časti vojska, ktoré prv prešlo Verecký priesmyk.

¹¹⁶MARSINA, ref 10, s. 65, č. 98.

¹¹⁷Tajná, ref 11, s. 224-225.

¹¹⁸Tamže, s. 146-152; KNOBLOCH, ref 12, s. 39-41.

¹¹⁹GOMBOS, ref 15, s. 2072, kap. 19 „cum quinquies centenis milibus armatorum regnum Hungarie invaserunt“.

¹²⁰KRISTÓ, ref 7, s. 120-121; MARSINA, ref 9, s. 144.

je len odhad, podľa mojej mienky privysoký a predpokladám, že ich bolo okolo 30 až 40-tisíc. Približne taký početný prúd mongolských bojovníkov prenikol z Moravy k Trenčínu a postupoval k Dunaju a Ostrihomu. Na slovenské územia preniklo a pustošilo ich spolu približne okolo 60 až 80-tisíc mongolských bojovníkov, ktorých skutočný počet sa nikdy nepodarí zistiť, lebo o ich množstve nevznikli hodnoverné dobové údaje.

* * *

Poznatzky tejto štúdie možno zhrnúť a uzavrieť nasledujúcimi konštatovaniami.

Skúmané vojenské vpády treba pomenúvať ako vpády Mongolov a opustiť tradované označenie vpád Tatárov.

Vojenské vpády Mongolov do Uhorska a na Slovensko v roku 1241 boli súčasťou vpádu Mongolov do východnej a strednej Európy. Z hľadiska vojenských výbojov Mongolov, všeobecne, to boli najvzdialenejšie vpády smerujúce na západ vôbec.

Cez slovenské územia prenikli Mongoli z dvoch smerov: a/ od severovýchodu Vereckým priesmykom k Užhorodu a do južného Zemplína dvakrát. V marci 1241 vojsko vedené Šejbanom počas sedem až desať dní. V apríli pod velením chána Batu počas 10 až 14 dní. b/ od severovýchodu z Moravy cez Hrozenkovský priesmyk k Trenčínu a na juhovýchod k Dunaju. Tým krajom postupovalo do mája 1241 a plienilo ho ešte v januári roku 1242, teda celkom 9 mesiacov.

Keďže hlavným strategickým zámerom chána Batu bolo zajať uhorského kráľa Bela IV. a získať bohatú korisť, jednotlivé prúdy mongolského vojska postupovali po určitých krajinských cestách, aby dosiahli zvolený cieľ. Dobývanie hradov, miest, pustošenie dedín, zajímanie, zabíjanie obyvateľov, zajímanie hospodárskych zvierat, spásanie siatin a lúk boli sprievodnými súčasťami plienenia len tých krajov, ktorými Mongoli tiahli. Z hľadiska zemepisného rozsahu Mongoli spustošili menšie slovenské územia, ako sa doteraz predpokladalo. Avšak pravdivé, aj zveličené, správy o ukrutnostiach Mongolov súčasníci rozšírili nielen po celom slovenskom území a celom Uhorsku, ale aj v západnej Európe.

Vojenská prevaha mongolského vojska, v porovnaní s uhorským vojskom, spočívala nielen v dômyselnejšej organizácii, tvrdšej disciplíne a úplnejšej výzbroji, ale aj na podstatne väčších vojenských skúsenostiach mongolských bojovníkov. Uhorsko napadli muži, ktorí boli už treťou generáciou stálych bojovníkov, ktorí uplatňovali najobratnejšie taktické spôsoby útočných bitiek a vojen.

F. ULIČNÝ: DIE EINFÄLLE DER MONGOLEN IN DIE SLOWAKEI IM JAHRE 1241

Die untersuchten militärischen Einfälle sind als Einfälle der Mongolen zu betrachten und die traditionelle Bezeichnung dieses Ereignisses als Einfall von Tataren sollte man aufgeben. Die militärischen Einfälle von Mongolen nach Ungarn und in die Slowakei im Jahre 1241 waren ein Bestandteil des Einfalles der Mongolen nach Ost- und Mitteleuropa. Aus dem Gesichtspunkt der Eroberungskriege der Mongolen in allgemeinem waren diese die überhaupt meist entlegenen Einfälle, die nach Westen gerichtet waren.

Durch die slowakischen Gebiete drangen die Mongolen aus zwei Richtungen durch: a) aus Nordosten, durch Verec-Pass zum Gran und nach Süd-Zemplin zwei mal. Im März 1241 die Armee unter Führung von Sejban über 7 bis 10 Tage. Im April unter Führung des Chans Batü über 10 bis 14 Tage. b/ aus Nordosten, aus Mähren durch Pass von Hrozenkov zum Trenčín und nach Südosten zum Donau. Durch dieses Gebiet rückten die Mongolen vom Mai 1241 vor und plünderten es noch im Januar 1242, insgesamt also 9 Monate.

Da das strategische Hauptziel des Chans Batü die Festnahme des ungarischen Königs Béla IV. und der Gewinn einer reichen Kriegsbeute war, die einzelnen Ströme der mongolischen Armee rückten durch bestimmte Landeswege vor, um das gewählte Ziel zu erreichen. Die Eroberung von Burgen, Städten, Plünderung von Dörfern, Einnahme und

Totschlag der Einwohner, Einnahme des Nutzviehs, Verheerung der Aussaat und Wiesen waren die Begleiterscheinungen der Plünderung der Gebiete, durch die die Mongolen zogen. Aus dem Standpunkt des geographischen Ausmaßes plünderten die Mongolen kleinere slowakische Gebiete als man bis jetzt vermutete. Die wahren als auch die übertriebenen Nachrichten über die Grausamkeiten der Mongolen verbreiteten die Zeitgenossen nicht nur auf dem Gebiet der Slowakei und Ungarn, sondern auch in Westeuropa.

Das militärische Übergewicht der mongolischen Armee im Vergleich zum ungarischen Herr lag nicht nur in der scharfsinnigeren Organisation, härteren Disziplin und völligeren Ausrüstung, sondern auch in den wesentlich größeren Erfahrungen der mongolischen Kämpfern. Ungarn wurde durch Männer angegriffen, die zur dritten Generation von ständigen Kämpfern gehörten und die geschicktesten taktischen Kämpfern von Offensivaktionen und Sturmkriegen zur Geltung brachten.